

עדות קיום שטרות מתוך הכתב

הרב משה ארנרייך

א. מבואות	ג. תירוצי האחרונים
עדות בשטר ובכתב	תירוצו של הש"ך
קיום שטרות שלא בפני בעל דין	תירוצ הכנסת יחזקאל
עדות קיום שטרות בכתב	תירוצ קצות החושן
ב. קושיות על פסיקת השולחן ערוך	תירוצ הבית מאיר
ורמ"א	שיטת הגר"א
הקושייה הראשונה	ד. סיכום
הקושייה השנייה	הקושיות
הקושייה השלישית	התירוצים

א. מבואות

עדות בשטר ובכתב

המקור לפסילת עדות שבכתב הוא בסוגיית הגמרא, העוסקת ביכולתו של חרש לגרש את אשתו –

אמר רב כהנא אמר רב: חרש שיכול לדבר מתוך הכתב, כותבין ונותנין גט לאשתו. ... אמר רבי זירא: אי קשיא לי הא קשיא לי, דתניא: "אם לוא יגיד" (ויקרא ה, א) – פרט לאילם שאינו יכול להגיד; אמאי? הא יכול להגיד מתוך הכתב! אמר ליה אביי: עדות קאמרת? שאני עדות, דרחמנא אמר: מפיהם – ולא מפי כתבם.¹

כלומר, רב פסק שחרש שיכול להתבטא בכתב, יכול לגרש את אשתו. רבי זירא הקשה מכך שעד אילם פסול להעיד בכתב, משמע, שכתובה אינה כאמירה. אביי השיב שבעדות יש גזירת הכתוב הפוסלת עדות בכתב, מזה שאין כן לגבי מגרש.

* הרב משה ארנרייך, ראש מכון 'ארץ חמדה', ירושלים, ודיין בבית הדין לענייני גיור של הרבנות הראשית לישראל.

1. גטין עא,א.

נחלקו ראשונים כיצד ניתן ליישב את דברי הגמרא עם העובדה ששטר הוא ראייה כשרה, למרות ששטר הוא בעצם עדות בכתב.

בתוספות מובאת דעת רבנו תם –

ואומר ר"י דשמע מר"ת שנוהגין עכשיו ששולחין העדים עדותן בכתב ידם לב"ד ולא קרינן ביה "מפיהם ולא מפי כתבם", כיון שהם זוכרין עדותן. והא דתניא במי שאחזו? "ואם לוא יגיד" – "פרט לאילם שאין יכול לדבר"... שאני אילם שאין ראוי להגיד, כדאמרין³ "כל שאין ראוי לבילה" כו', אבל אחר מועיל כתב ידו כשזוכר העדות...⁴

רוצה לומר, רק אילם אינו יכול להעיד בכתב, כיוון שאינו יכול להעיד בעל פה. אבל מי שיכול להעיד בעל פה, כלומר, הוא בריא וזוכר את העדות, יכול להעיד גם בכתב.

ר"י חלק על ר"ת, וסבר שעדות בכתב פסולה, ושטר כשר כיוון שנכתב מדעת המתחייב –

ויש לומר דלא חשיב שטר אלא כשעשוי מדעת שניהם, מדעת הלווה שהוא חייב או חשיב שטר. אבל הכא, שכותב עדותו שלא מדעת הלווה, לא חשיב שטרא.⁵

הרמב"ם סבר ששטר כשר רק מדרבנן –

דין תורה שאין מקבלין עדות לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות אלא מפי העדים, שנאמר: "על פי שנים עדים" – "מפיהם ולא מכתב ידן". אבל מדברי סופרים שחותכין דיני ממונות בעדות שבשטר, אף על פי שאין העדים קיימים, כדי שלא תנעול דלת בפני לוויין...⁶

בשולחן ערוך נפסק –

העדים ששלחו עדותן בכתב לבית דין, אינו עדות, דכתיב: "על פי שנים עדים", מפיהם, ולא מפי כתבם.⁷

ופסק הרמ"א –

וכן נוהגין; ודלא כיש מכשירין אם העדים ראויין להעיד ואינם אלמים.

הדעה ששולל הרמ"א היא דעת ר"ת, שכאמור לעיל, סבר שרק אילם פסול להעיד בכתב. בניגוד לכך, פסקו השולחן ערוך והרמ"א שגם עד שיכול להעיד בפיו, אינו יכול להעיד בכתב, ולדבריהם צריך לומר שהשטר כשר מטעם אחר – או כר"י או כרמב"ם.

לכאורה, נראה שיש שתי נפקויות בין שיטת ר"ת לשיטת השולחן ערוך והרמ"א:

2. שם.
3. מנחות ק"ב.
4. תוספות יבמות לא, ב ד"ה דחזו. שיטת ר"ת מובאת גם בתוספות כתובות כ, א ד"ה ורבי; ב"ב לט, ב ד"ה מחאה.
5. תוספות כתובות כ, א-כ, ב ד"ה ורבי.
6. רמב"ם עדות ג, ד.
7. שולחן ערוך חו"מ כח, יא.

א. במקרה שאילם יחתום בשטר, ר"ת יפסול כי באילם יש תמיד חיסרון של "מפיהם". על פי השולחן ערוך והרמ"א, כיוון שבשטר אין חיסרון של "מפיהם" יכול גם אילם לחתום.

ב. במקרה של עדות קיום שטרות, שבה מקלים ואין חיסרון של "מפיהם ולא מפי כתבם", גם לרמ"א, מהני קיום של אילם. לפי ר"ת ייתכן שלא יועיל.

קיום שטרות שלא בפני בעל דין

עדות על קיום שטרות איננה עדות רגילה, שהרי עדות רגילה חייבת להיאמר בפני בעלי הדין,⁸ ועדות קיום שטרות יכולה להיאמר שלא בפני בעל דין –

אמר רבא: הלכתא מקיימין את השטר שלא בפני בעל דין, ואפילו עומד וצווח...?

בטעם דין זה נחלקו ראשונים, בתוספות הובא ההסבר הבא –

ונראה לר"י דבכל עניין קאמר דמקיימין, דקיום שטר דרבנן, ועדים החתומים על השטר כמי שנחקרה עדותן בב"ד דמי, ואין צריך קיום ומדרבנן הוא דצריך, הלכך מקיימין שלא בפני בעל דין.¹⁰

דהיינו, לדעת ר"י, כיוון שמדאורייתא אין צורך כלל בקיום שטרות, חכמים שתיקנו לקיים שטרות הקלו, והתירו לקבל עדות קיום שלא בפני בעל דין.

הרשב"א הסביר דין זה באופן שונה –

...וכן נמי רבא דאמר הלכתא מקיימין את השטר שלא בפני בעל דין, אינהו נמי אית להו שאין מקבלין את העדים שלא בפני בעל דין. דהא אינהו לא פליגי אלא במקיימין את השטר ומשום דעדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בב"ד, ועדי קיום לאו אמנה שבשטר הם מעידין אלא אכתב ידי עדים, וא"כ "והועד בבעליו" מאי שייך לגבי עדי קיום...¹¹

הרשב"א קבע שרבא הקל רק בעדות קיום, והתיר לקבלה שלא בפני בעל דין, אולם, גם רבא מודה שיש לקבל עדות רגילה בפני בעל דין. ההבדל בין העדויות, אליבא דהרשב"א, הוא שבעדות קיום העדות אינו על תוכן השטר ("אמנה שבשטר") וכנגד הנתבע, אלא על העדים, ולכן, אין חובה שהנתבע יהיה נוכח בשעת העדות.

קולא זו בעדות קיום פותחת פתח לקולא נוספת – קבלת עדות קיום בכתב.

עדות קיום שטרות בכתב

בשולחן ערוך נפסק –

8. בבא קמא קיב,ב; שולחן ערוך חו"מ כח, טו.

9. בבא קמא קיב,ב.

10. תוספות ב"ק קיב,ב ד"ה מקיימין.

11. רשב"א ב"ק קיב,ב ד"ה הא.

חתם כשהיה בריא ונשתתק, הוא אינו יכול להעיד על כתב ידו אבל אחרים מעידים עליו.¹²

כלומר, בריא שחתם על שטר ונעשה אילם, אינו יכול לקיים את חתימת ידו, אבל אחרים יכולים לקיים את חתימת ידו.

הריב"ש פסק לגבי עדות קיום שטרות בכתב –

ועוד יש לדון ולומר: דכיון שהם עצמם עדים, ומכירין חתימות ידי העדים, אף אם לא יהיו דיינין, יכולין לכתוב עדותם על השטר; והוי כמו שנחקרה עדותם בבית דין. וכל שנמצא לקיים חתימתן של אלו, בהכי סגי, ויקבלו ב"ד עדותם מפי כתב זה. ואע"פ שלא נכתב בצואת בעל דבר, לא מפסיל משום "מפיהם, ולא מפי כתבם", כיון דקיום שטרות דרבנן, ולא בעינן דעת בעלים. אלא מקיימין את השטר, אפי' שלא בפני בעל דין, ואפילו עומד וצווח!¹³

דהיינו, עדי קיום יכולים להעיד את עדותם בכתב, אפילו ללא דעת המתחייב, כיוון שקיום שטרות דרבנן.

הרמ"א פסק כך להלכה –

ויכולין להעיד עדות (=קיום שטר) זה מתוך כתבם, ואינן צריכין להעיד בפיהם.¹⁴

ב. קושיות על פסיקת השולחן ערוך והרמ"א

על פסיקת השולחן ערוך והרמ"א הקשו האחרונים שלוש קושיות.

הקושייה הראשונה

הש"ך הקשה על הרמ"א –

קשה על הר"ב: כיון דסתם לקמן [סימן מו] סעיף ל"ו כדברי הטור והמחבר (=שאלם אינו יכול לקיים שטר בכתב), איך פסק כאן כדברי הריב"ש?¹⁵

דהיינו, כיצד מתיישבים דברי הרמ"א, שמחד, פסק כדעת הריב"ש, שבקיום שטרות לא קיים הכלל "מפיהם ולא מפי כתבם". ומאידך, לא חלק על דברי השולחן ערוך שפסל עדות קיום שטר של אילם?

הקושייה השנייה

הש"ך דייק מלשון השולחן ערוך, שאסר על אילם לקיים שטר שחתם בו כשהיה בריא:

12. שולחן ערוך חו"מ מו, לו.

13. שו"ת הריב"ש שפב, וכן שם, תיג.

14. רמ"א חו"מ מו, ז.

15. ש"ך חו"מ מו, יז.

ומשמע מדבריו: אבל נשתתק אינו יכול לחתום שטר. ונראה טעמו על פי מה שמסיק לעיל (כח, טו) בשם ר"ת, דמותר לשלוח עדות בכתב לב"ד, ולא ממעטינן אלא אילם שאינו ראוי להעיד...

אבל לשאר פוסקים והמחבר והר"ב לעיל (כח, יא) דסבירא להו דאף מי שאינו אילם אינו יכול לשלוח עדות לב"ד על פי כתב, דהא דקאמר בש"ס (גטין עא, א) דאילם פסול להעיד משום מפיהם ולא מפי כתבם, לאו דוקא נקט אילם אלא לדוגמא, ואפ"ה השטר כשר דאינו בכלל זה. א"כ קשה על המחבר והר"ב שסתמו כאן כדברי הטור, דהא לפי סברתם בשטר לא שייך מפיהם ולא מפי כתבם, וא"כ אפילו חתם כשנשתתק כשר.¹⁶

מדברי השולחן ערוך משמע שאילם אינו יכול לחתום על שטר. הש"ך שאל, מדוע לדעת השולחן ערוך והרמ"א אילם אינו יכול לחתום בשטר, כפי שנאמר לעיל בנפקא מינה הראשונה. הרי עדות בכתב פסולה אפילו כשחתם בריא, ומכאן ששטר כשר אפילו כשחתם אילם?

הקושייה השלישית

בעניין שליח הבאת גט, פסק הריב"ש –

כי הרא"ש ז"ל הסכים אל האמת, דאילם, כיון שאינו יכול להגיד בפיו, לא סגי מתוך הכתב וברמיזה; דהא עדות הוא, ורחמנא אמר: "מפיהם ולא מפי כתבם".¹⁷

כך פסק הרמ"א –

אילם לא יוכל להביא גט, אף על פי שיוכל לכתוב: בפני נכתב ובפני נחתם, דצריך לומר בפיו.¹⁸

על כך הקשה הבית שמואל –

ועיין תשובת ריב"ש סימן תיג דמכשיר לקיים על פי כתב, וכן כתב בהג"ה שולחן ערוך בחו"מ סימן מו סעיף ז. לפי זה, גם כן כשר לכתוב בפני נכתב ובפני נחתם, דהיינו קיום.¹⁹

דהיינו, יש סתירה בין פסק הריב"ש בעניין קיום שטרות, שהכשיר עדות בכתב, לפסק הריב"ש בעניין שליח גט, שפסל אילם.

16. ש"ך חו"מ מו, צג.

17. שו"ת הריב"ש, רמ.

18. שולחן ערוך אה"ע קמב, ז.

19. בית שמואל קמב, יא, דבריו הובאו בפתחי תשובה חו"מ מו, ב.

ג. תירוצי האחרונים

תירוצו של הש"ך

הש"ך כותב –

וא"כ הוא הדין בדברבנן אין טעם לחלק בין אילם או לא, וצ"ע.²⁰

הש"ך רצה ליישב את הקושייה ולומר שהרמ"א והשולחן ערוך מסכימים לחילוק ר"ת בעדות דרבנן. כלומר חכמים הקלו בדיני קיום שטרות, וקבעו שניתן להעיד לקיום שטר בכתב, בתנאי שהעד ראוי להעיד בעל פה, ומכאן, שאילם אינו יכול להעיד בכתב. בכך מיושבת הקושייה הראשונה, מדוע אילם אינו יכול לקיים שטר בעדות שבכתב, בזמן שבריא יכול לעשות זאת.

הש"ך דחה זאת, כיוון שאם הרמ"א והשולחן ערוך אינם מקבלים את שיטת ר"ת בעדות דאורייתא, דוחק הוא לומר שהם מקבלים את שיטתו בעדות דרבנן. ויותר קשה, שכל הראשונים סוברים ששטר מהני מדאורייתא.

הבית שמואל קיבל למסקנה את תירוצו של הש"ך –

ועל כרחך, מזה שכתב הריב"ש בסימן רמ דלא מהני על פי כתב, היינו דוקא באילם דאינו יכול לדבר, אז לא מהני כתיבה...²¹

רצונו לומר, הריב"ש פסל אילם מלהביא גט משום שאינו יכול לדבר, אבל בריא יכול להעיד על גט בכתב.

תשובת הש"ך יישרה את קושייתו הראשונה בלבד, ואת הקושייה השלישית, אבל לא היה בה פתרון לקושייה השנייה – מדוע לא יחתום אילם בשטר, הרי בדאורייתא בוודאי לא פוסקים כר"ת.

תירוצי הכנסת יחזקאל

קצות החושן הביא בשם כנסת יחזקאל יישוב לשתי קושיות הש"ך. את הסתירה בעניין קיום שטר על ידי אילם תירץ כך:

ולענ"ד אין כאן גדר קושיא, דכיוון שרוצה להעיד על חתימת ידו ואז לכולי עלמא על מנה שבשטר הוא מעיד, ולפי זה כיוון שהוא אילם אינו יכול להעיד על מנה שבשטר. מה שאין כן נדון הריב"ש שהאילם מעיד על חתימת עד החתום וזה קיום גמור ויכול לכתוב.²²

20. ש"ך חו"מ מו, יז.

21. בית שמואל שם.

22. קצות החושן מו, יט.

כלומר, למרות שניתן לקיים שטר בעדות מן הכתב, אולם אינו יכול לקיים את חתימת ידו. שהרי כשעדים מקיימים את חתימת ידיהם – "על מנה שבשטר הם מעידים",²³ כלומר, הם חוזרים ומעידים על החוב, וכיוון שאילם פסול לעדות, הוא אינו יכול לקיים חתימת ידו. אבל את חתימת ידיהם של עדים אחרים יכול אילם לקיים בעדות שבכתב.

חיוק לדברי הכנסת יחזקאל ניתן למצוא בדברי הרמ"ה:

מקיימין את השטר שלא בפני בעל דין ואפילו עומד וצווח אל תקיימוהו שמזוייף הוא והלך לבקש עדים. ומסתברא דדוקא היכא דאפשר לקיימו שלא מפני עדים החתומים, דכהאי גוונא ודאי על כתב ידן של עדים הן מעידין ולא על מנה שבשטר ואמטו להכי, מקיימין שלא בפני בעל דין דליכא למיחש ולא מידי.

אבל היכא דלא אפשר לקיימיה אלא מפני עדי – כמאן דמסהדי השתא על פה דמי, דהא קיימא לן על מנה שבשטר הם מעידים... הילכך הוה ליה דיניה לעניין קבלת עדות שלא בפני בעל דין כעדות על פה, דאין מקבלין אלא בפני בעל דין.²⁴

דהיינו, ניתן לקיים שטרות אפילו שלא בפני הלווה, רק כשעדי הקיום מעידים על חתימת אחרים, אבל במעידים על חתימת ידם – לא. כיוון שעדות אדם על חתימתו היא בעצם "על מנה שבשטר", על העדות להיות בפני הלווה.

קצות החושן דחה את דבריהם –

ולא נהירא דבריהם, דמה לי שמעיד על חתימת ידו או על מנה שבשטר, דהא טעמא דמקיימין שטר מפני כתבם, הוי משום דקיום שטרות דרבנן, דמן התורה אין צריך קיום ובדרבנן הקילו. וא"כ מה לי שמעיד על כתב יד או על מנה שבשטר, כיון דסוף סוף מן התורה אין צריך לעדותו, ואינו אלא מדרבנן והקילו מפני כתבם.²⁵

רוצה לומר, טעם הדבר שניתן לקיים מן הכתב הוא משום שכל הצורך בקיום שטרות הוא מדרבנן, ורבנן הקילו. אם כן, מה בכך שבקיום חתימתו העד מעיד על מנה שבשטר, כיוון שכל הצורך בקיום הוא מדרבנן, היה ראוי שעדות כתובה של אילם תועיל.

את הקושייה השנייה של הש"ך – מדוע אילם פסול מלחתום בשטר – תירץ הכנסת יחזקאל כך –

בגלל כן אני אומר במחילה מעצמות הקדושים של הש"ך לא כן הדבר, כי אם אילם רשאי לחתום בשטר אף לטעם ר"ת מטעמא רבה, כמ"ש הרי"ף כיון שמסרו ללוה (רי"ף יבמות ט, א), או מאחר שבציווי הלוה חתמו כמו שכתב בעל המאור (שם). אמנם אם בתחלת חתימת השטר היה אילם ואזי כיון שמסרו ללוה או בציווי חתמו ועשהו הלוה עד והכשיר אותו, הוי כנאמן עלי פסול, ואז גם עתה כשיבא לקיים חתימתו אף דבמנה שבשטר הוא מעיד, יכול להעיד כי כבר קבלוהו הלוה על עצמו להיות

23. כתובות כא, א.

24. שיטה מקובצת בבא קמא קיב, ב ד"ה וכתב הרמ"ה.

25. קצות החושן מו, יט.

נאמן בעדות זו, מה שאין כן כשהיה בריא בעת חתימת השטר צריך אחרים להעיד על חתימתו.²⁶

לדעת הכנסת יחזקאל אילם כשר לחתום בשטר לכל השיטות גם לר"ת, כיוון שהמתחייב מחתים אילם הוא מקבל את עדותו, כפי שניתן לקבל חתימת כל עד פסול. כאשר המתחייב החתים אילם הוא קיבל את עדותו, ולכן יכול האילם גם לקיים את חתימת ידו. במקרה שהובא בשולחן ערוך, דובר על בריא שחתם בשטר ונעשה אילם. במקרה זה המתחייב לא קבל את האילם כעד, ולכן האילם אינו יכול לקיים חתימת ידו. כך תירץ גם התומים.²⁷

תירוץ קצות החושן

קצות החושן חידש שלאילם יש פסול גוף, מלבד הפסול של "מפיהם" –

ומה ששיירתי דרך לעצמי הוא זה, דודאי אילם פסול בחתימת השטר וכדמשמע מדברי הטור דכתב חתם כשהוא בריא, אלא דאין פסולו משום מפי כתבם אלא הוא פסול הגוף. והוא מברייטא פרק מי שאחזו (גטין עא, א) אם לוא יגיד פרט לאילם שאינו יכול להגיד ועיין שם... והוא הדין מי שאינו יכול להגיד פסול ומשום דמחוסר הגדה, ופסול להעיד אפילו במידי דלא בעי הגדה, כגון בשטר כיון שהוא מחוסר הגדה ופסול משום פסול הגוף...

וניחא נמי הא דאילם אינו יכול לקיים החתימה, משום דכבר אימעט מלא יגיד והוה ליה פסול הגוף, אם כן, הוה ליה כמו סומא או מדבר ואינו שומע דאינו מעיד אפילו בקיום שטרות דרבנן. וזה ברור.²⁸

מקורו של קצות החושן בברייתא²⁹ שבה נאמר שפסול אילם נלמד מהפסוק "אם לוא יגיד". קצות החושן הסיק מכך שהברייתא ציטטה את הפסוק הזה, שאילם הוא פסול הגוף, מפני שאינו יכול להגיד, ולא מפני שכתב את עדותו. בניגוד לפסוק – "מפיהם" – ממנו נלמד שבריא אינו יכול להעיד בכתב. כיוון שאילם הוא פסול הגוף, אם ראה את העדות כשהיה אילם, ולאחר שהתרפא חתם בשטר – השטר פסול, כיוון שבשעת הראייה היה פסול, הווי תחילתו בפסלות.

בהמשך ביאר קצות החושן את הגמרא³⁰ שהובאה בראש המאמר, לאור שיטתו: רבי זירא שאל איך ייתכן שלדעת רב, הגדה בכתב דינה כהגדה בפה, הרי מהפסוק "אם לוא יגיד" נלמד שאילם פסול מלהעיד, למרות שיכול לכתוב את עדותו? אביי תירץ שבעדות בבית

26. קצות החושן שם.

27. תומים מו, ז. אמנם, דעתו הייתה שלא לפסוק כך להלכה.

28. קצות החושן שם.

29. גטין עא,א, סוגיה זו הובאה בראש המאמר.

30. שם.

דין, הגדה בכתב אינה כהגדה בפה, כיוון שנאמר "מפיהם". ממילא ניתן לדרוש את הפסוק "אם לוא יגיד", על אילם שבא להעיד, והוי פסול הגוף.

בכך יושבו שתי קושיות הש"ך: הקושייה השנייה תורצה בכך שאילם אינו יכול לחתום בשטר בגלל פסול הגוף. הקושייה הראשונה, בעניין קיום שטר על ידי אילם, תורצה בכך שלמרות שקיום שטרות מדרבנן, וניתן לקיים שטר בכתב, לא הקלו חכמים והתירו לעדים פסולים, כאילם וכסומא, לקיים שטר.

גם לשיטת קצות החושן עדיין קשה הקושייה השלישית, קושיית הבית שמואל, שהרי לגבי עדות 'בפני נכתב ובפני נחתם' הקלו בכל הפסולים, כולל פסולי הגוף, ומדוע אם כן פסל הריב"ש עדות של אילם?

תירוץ הבית מאיר

הבית מאיר הסביר את ההיתר לקיים שטר בעדות כתובה, כך –

הרי דאך ספיקו (=של הריב"ש, האם ניתן לקיים בעדות כתובה), מדמותר לקיימו בלא דעת המתחייב, ונמצא, אם שנים כותבין עדותן אף בלא דעתו (=של המתחייב) הרי הוא כמו מדעתו, ויש תורת שטר עליו, דהוי עדים החתומים על השטר ככל שטרות הנעשים מדעת מצוה, וכנחקר עדותן דמי, ואינו חשוב כלל מפי כתבם.³¹

כלומר, כיוון שניתן לקיים שטר שלא מדעת המתחייב, הרי שאין בקיום שטרות צורך בדעת המתחייב, ולכן ניתן לכתוב את עדות הקיום בשטר שלא מדעתו.

הסבר זה מלמד שדעת הריב"ש כדעת הרשב"א, בהסבר ההיתר לקיים שטר שלא בפני המתחייב. כפי שהובא בראש המאמר, הרשב"א הסביר שניתן לקיים שטר שלא בפני המתחייב כיוון שהוא איננו בעל דין לגבי שאלת הקיום, ולכן אין צורך בהסכמתו ובנוכחותו בזמן קיום השטר.³²

הריב"ש כתב שניתן להעיד על קיום בכתב, כיוון שקיום שטרות דרבנן. על פי הבית מאיר, אין כוונת הריב"ש לקולא בעלמא, אלא שחכמים קבעו שבקיום שטרות, המתחייב לא יחשב בעל דין. לפיכך, ניתן לקיים את השטר שלא בפניו, ולכן ניתן ליצור שטר קיום בלא הסכמתו, אלא מכוח עדים.

כל זאת, דווקא כששני העדים מעידים באותו הכתב, אבל אם עד אחד יכתוב עדותו בנפרד, העדות תהיה פסולה, כפי שכתב הבית מאיר –

אבל דין הרא"ש שבסעיף לו, שאיירי מעד אחד הנשתתק, דלשטת הרמ"א שם סעיף י בהג"ה שכתב: "ולא בעניין שיזכור העדות אלא בעד אחד". ומשום דעד אחד

31. בית מאיר קמב, ו.

32. אמנם, הריב"ש הסתפק האם לקבל דעה זו, או שמא, עדות קיום בכתב תהיה פסולה, וזאת, למרות שניתן לקיים שטר שלא בפניו. ההבדל בין המקרים הוא שבקיום שלא בפני בעל דין, ההליך נעשה על ידי בית דין, בניגוד לכתובת עדות קיום שאינה נעשית על ידי בית דין.

אף כי נעשה מדעת המצוה אין תורת שטר עליו, ואם אינו זוכר חשוב "מפי כתבם", פשיטא נמי דעד אחד אינו יכול להעיד על כתב ידו מפי כתבו, כיון דאין תורת שטר עליו...

ואפילו נאמר דהרא"ש סבירא ליה כדעת הש"ך, דבעד אחד נמי תורת שטר, מכל מקום אין סתירה, דהרא"ש שכתב דבריו בנשתתק מה תועיל כתיבתו ושתהיה תורת שטר עליו, אטו שני אלמים יכולים לחתום בשטר ואפילו מדעת המצוה, הא הם פסולי עדות כמבואר בחו"מ סימן לה. והטעם דלא שייך כלל לגבייהו "כמי שנחקרה בב"ד".³³

דהיינו, שטר שחתום בו אחד אילם פסול משתי סיבות:

א. כיוון שלשטר בעד אחד אין דין "נחקרה בב"ד". כפי שפסק הרמ"א³⁴ בשם הריב"ש,³⁵ שער אחד החתום בשטר יכול לחזור בו מעדותו.

ב. אילם פסול מלהעיד בעל פה ושטר, ככל הנראה בגלל פסול הגוף.

הגר"א³⁶ ציין שמקור הדין שער אחד בשטר אינו כמי שנחקרה עדותו בב"ד, הוא בתוספות³⁷ שכתבו שער בשטר לא נחשב כשטר, כך גם פסק הגר"א.³⁸ כיוון שלעד אחד בשטר אין דין שטר לא יוכל אילם לקיים כתב ידו, כיוון שיש חיסרון של "מפיהם", ואין לזה דין שטר.

כך תיושב גם קושיית הבית שמואל, ששאל מדוע אילם לא יכול להעיד בכתב, שגט נכתב ונתחם בפניו. כיוון שמדובר בעד אחד המביא את הגט, כתב ידו אינו שטר, אלא עדות בכתב, הפסולה משום "מפיהם ולא מפי כתבם". ההיתר של הריב"ש בקיום שטרות עסק בחתימת שני עדים, ולא בחתימת עד אחד.

הבית מאיר לא התייחס לקושייה השנייה, וכאמור לעיל, דעתו כדעת קצות החושן.

שיטת הגר"א

ניתן לומר שדברי הבית מאיר הם כדעת הגר"א. הגר"א נימק את דברי הריב"ש, שהתיר לקיים בעדות כתובה, כך –

שם [כתובות יח, ב] "עדים החתומים [על השטר – נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין]" כו'.

ועיין תוספות [כתובות דף] כ [עמוד א-ב], ד"ה ורבי יוחנן: "(וכי תימא אם כן בשמעתין) [ואם תאמר והכא אפילו אין זה זוכרה כלל מה בכך יביא שטרו בב"ד] כו' ויש

33. שם.

34. רמ"א חו"מ מו, לח.

35. שו"ת הריב"ש, קכו.

36. ביאור הגר"א חו"מ מו, צד.

37. תוספות כתובות כ, א-כ, ב, ד"ה ורבי.

38. עיין בש"ך (חו"מ מו, קיט) החולק, וסובר שגם עד אחד בשטר דינו כשטר לכל דבר.

לומר דלא חשיב [שטר אלא כשעשוי מדעת שניהם, מדעת הלוה שהוא חייב, או חשיב שטר. אבל הכא שכותב עדותו שלא מדעת הלוה, לא חשיב שטרא] כו'.
וכאן מקיימין אפילו עומד וצווח כנ"ל בסעיף ה'.³⁹

כלומר, הגר"א הבין שעדות בשטר כשרה רק מדעת המתחייב, כדעת ר"י. כיוון שבקיום שטרות אין צורך בדעת המתחייב, שהרי ניתן לקיים שטר שלא בפני המתחייב, ניתן גם לכתוב עדות קיום שלא מדעת המתחייב.

אלא שלכאורה הגר"א סותר את דבריו. בעניין קיום שטר על ידי עד שחתם כשהיה בריא, ונעשה אילם, כתב הגר"א שתי הערות, ההערה השנייה היא –

וזהו דלא כמו שכתב בסעיף ז' בהג"ה: "ויכולין [להעיד עדות זה (=קיום שטרות) מתוך כתבם]" וכו'. דהא כאן אינו אלא משום האי טעמא, כמו שכתוב שם⁴⁰: "עדות קאמרת? שאני [עדות, דרחמנא אמר: 'מפיהם' – ולא מפי כתבם]" וכו'. וכן כתב ש"ך.⁴¹

כלומר הגר"א שאל, כפי ששאל הש"ך בקושייה הראשונה: אם ניתן להעיד על קיום בכתב, מדוע אילם אינו יכול לקיים שטר, הרי אילם פסול רק משום שהוא מעיד בכתב.

הגר"א הניח שאין הבדל בין עדותו של עד אחד בכתב, לעדותם של שניים, וזאת, בניגוד לדברים שכתב בעצמו, והובאו לעיל.

גם הערתו הראשונה של הגר"א אינה ברורה. הגר"א ניסה ליישב את הקושייה הראשונה כך –

גטין עא[א], ואף על גב דשם אמרינן: "אמאי הא יוכל להגיד מתוך הכתב! אמר ליה אביי: עדות קאמרת? שאני עדות, דרחמנא אמר: 'מפיהם' – ולא מפי כתבם]" כו', וכאן הכשיר לעיל סעיף ז' [עדות קיום] מפי כתבם.
ההוא אוקימתא לרב כהנא, ואנן קי"ל דלא כרב כהנא, שם [גטין] עבא.

כאמור לעיל, רב כהנא קבע שאילם שיכול להתבטא בכתב יכול לגרש את אשתו. רבי זירא הקשה מכך שעד אילם פסול להעיד, ואינו יכול להעיד בכתב. אביי השיב שבעדות יש גזירת הכתוב הפוסלת עדות בכתב, מזה שאין כן לגבי מגרש.

הגר"א כתב שהטענה שאילם פסול מלהעיד, מכיוון שיש איסור להעיד בכתב, נכונה רק אליבא דרב כהנא. אולם, כיוון שלהלכה נפסק שאילם אינו יכול לגרש אשתו, הרי שאילם פסול מטעם אחר. ככל הנראה כוונתו שלדין באמת אילם פסול משום "אם לוא יגיד" – פסול הגוף.⁴²

39. ביאור הגר"א חו"מ מו, כב. [הכתוב בסוגריים מרובעות הוא הוספה של העורך – ע"ר].

40. גטין עא, א.

41. ביאור הגר"א חו"מ מו, עו.

42. הגר"א חולק על קצות החושן, הכותב שאפילו לרב כהנא ניתן לומר שלעולם יש פסול מטעם פסול הגוף.

גם מדברים אלה עולה שהבעיה בקיום על ידי אילם, איננה שלעד אחד בשטר אין דין שטר, אלא שהוא פסול מטעם פסול הגוף.

ייתכן שהסיבה שהגר"א נזקק לכך שאילם הוא פסול הגוף, ולא תירץ כשיטתו שכתב של עד אחד אינו שטר, היא, שהגר"א רצה לתרץ גם את הקושייה השנייה של הש"ך ששאל מדוע מלכתחילה אילם אינו כשר לחתום ביחד עם עד כשר. הטענה שכתובת עד אחד אינה כשר, אינה שייכת כשחתם עם אחר, ולכן הוסיף הגר"א, שאילם הוא פסול הגוף.

תפיסתם של הבית מאיר והגר"א קרובה לשיטת כנסת יחזקאל והתומים שהובאה לעיל. כנסת יחזקאל כתב שיש הבדל בין עד המקיים את כתב ידו – אז אילם פסול, כיוון שמעיד על מנה שבשטר; לעד המקיים כתב ידם של אחרים – אז אילם כשר, כיוון שמעיד על כתב ידם של העדים. גם הגר"א ובית מאיר נימקו את ההיתר לקיים שטר בעדות כתובה, בכך שזו אינה עדות על ההתחייבות, ומכאן שכאשר העד מקיים את חתימתו הם יודו לכנסת יחזקאל.

ד. סיכום

מהשולחן ערוך משמע, שאילם אינו יכול לחתום כעד בשטר וכן אינו יכול לקיים שטר שחתם בו כשהיה כשר. בעקבות הריב"ש, פסק הרמ"א שניתן לקיים שטר בעדות כתובה. כמו כן פסק הריב"ש שאילם אינו יכול להעיד על גט "בפני נכתב ובפני נחתם", וכך פסק הרמ"א.

הקושיות

האחרונים הקשו שלוש קושיות:

1. הקושייה הראשונה – הש"ך שאל מדוע השולחן ערוך פסל אילם מלחתום על שטר, הרי השולחן ערוך והרמ"א לא פסקו כדעת הר"ת שפסל עדות בכתב של אילם?
2. הקושייה השנייה – הש"ך שאל מדוע הרמ"א לא חלק על השולחן ערוך שפסק שאילם אינו יכול לקיים שטר שהוא עצמו חתם עליו כשהיה כשר, והרי לדעת הרמ"א ניתן לקיים שטר בעדות כתובה?
3. הבית שמואל הקשה על הריב"ש והרמ"א שפסקו שאילם לא יכול להעיד בפני נכתב ובפני נחתם, למרות שעדות זו נדרשת רק מדרבנן. הרי שניהם פסקו שניתן לקיים שטר בעדות כתובה, כיוון שקיום שטרות דרבנן?

התירושים

האחרונים תירצו את הקושיות באופנים שונים:

הבית שמואל ביאר, שבעדות קיום דרבנן, הרמ"א והשולחן ערוך מודים לר"ת שמי שאינו יכול להגיד (אילם) פסול גם מלכתוב, ומי שיכול להגיד כשר לכתוב. הבית שמואל לא תירץ את הקושייה השנייה – מדוע לשיטת החולקים על ר"ת אילם אינו כשר לחתום בשטר.

הכנסת יחזקאל סבר שעדות קיום בכתב כשרה, בתנאי שמדובר בעדות על כתב ידם של אחרים, אבל כשמעיד על כתב ידו הרי זה מעיד על מנה שבשטר, ולכן פסול כשמעיד בכתב. לדעת הכנסת יחזקאל, אם היה אילם בשעת חתימה והמתחייב קיבל את עדותו, לכולי עלמא שטר שחתם בו אילם כשר, כיוון שהמתחייב קיבל אותו כעד.

הקצות הקשה: כל הסיבה להקל בעדות קיום היא שהיא נדרשת רק מדרבנן, ולכן אין הבדל בין מעיד על כתב ידו או על כתב ידם של אחרים.

הכנסת יחזקאל לא תירץ את הקושייה השלישית – קושיית הבית שמואל, שהרי המביא גט ממדינת הים אינו מעיד על הגירושו, אלא שהגט נכתב ונחתם כדין, ואם כן, מדוע אינו יכול להעיד בכתב.

הקצות חידש שאילם הוא פסול הגוף, לכן פסול מלחתום בשטר מדעת המתחייב, גם לשיטת ר"י. כמו כן, פסול מלקיים שטר, כיוון שחכמים לא הקלו בפסולי הגוף בקיום שטרות. לשיטתו, אין תירוץ לקושייה השלישית, שהרי שליח הגט כשר להעיד גם כאשר הוא פסול הגוף.

הבית מאיר סבר שעדות בכתב פסולה, כיוון שיש צורך בדעת המתחייב (כדעת ר"י), ולכן, בעדות קיום שטרות – שבה ניתן לקיים שלא בפני המתחייב – ניתן גם לכתוב את העדות שלא מדעת המתחייב. כל זאת, בתנאי ששניים חתומים על העדות, אבל עד אחד אינו יכול לכתוב עדותו, כיוון שאין זה שטר (כדעת ר"ת) או מפני שאילם הוא פסול הגוף. מאותם סיבה שליח גט אינו יכול להעיד בכתב, כיוון שרק עדות שני עדים בכתב כשרה.⁴³

הגר"א סבר ששטר שחתום בו עד אחד – פסול. בכך מיתרצת הקושייה השלישית – כיוון ששליח הגט הוא אחד, הוא אינו יכול לכתוב את עדותו. כמו כן, הגר"א סבר שאילם הוא פסול הגוף. בכך מיתרצות שתי הקושיות הראשונות: אילם פסול לכולי עלמא מלחתום על שטר, כמו כן, הוא פסול גם מלהעיד על קיום שטרות.

43. בסמ"ע (מו, נח) מובא שהדיינים אינם צריכים לחתום על מעשה בית דין זה בפני זה, כך פסק הרשב"א (שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, צא). מקורו של הרשב"א מהדין שיכולים לחתום שני דיינים ולכתוב "וחד ליתוהי".

מכאן ניתן להסיק, שאין לחתימה על מעשה בית הדין מעמד של הכרעת דין, אלא של ראייה ועדות על הכרעה שהייתה. אם כך, קשה מדוע אין בכתובת פסק הדין חיסרון של "מפיהם ולא מפי כתבם"? כדי ליישב את הרשב"א יש לומר כדעת הבית מאיר שאין חיסרון של מפיהם, כיוון שפסק הדין לא צריך להיכתב מדעת המתחייב.

נתיבות המשפט (ל, ח) הקשה: מדוע די בכך ששני דיינים חותמים על פסק דין. ותירץ, שדי בשניים לעניין מעשה בית דין, כלומר, רגע החתימה הוא מעשה ב"ד, ולכן יש צורך לפחות בהרכב המינימלי – שניים.

על נתיבות המשפט קשה, שהרי גם הוא פוסק שאין צורך ששני הדיינים יחתמו ביחד, למרות שלדעתו החתימה היא מעשה בית דין!

ניתן לתרץ שהחתימה מהווה חלק מפסק הדין, שראשיתו בהחלטת הדיינים שהתקבלה במעמד כולם.

